

โลกนี้มาจากไหน? ทำไมชาวพุทธจึงไม่เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกคะ?

คำถาม-คำตอบประจำเดือนพฤษภาคม 2552

ดร.ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์

<http://www.bodhinanda.com>

คำถาม 3: ทำไมชาวพุทธไม่เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกอะคะ? (ณัฐฐินี/จุฬาฯ)

คำตอบ: ชาวพุทธมีความเชื่อว่าสมัยโบราณเบื้องบรรพกาลนั้น ผู้คนกลัวธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่า ฟ้าร้อง จึงพากันบูชาธรรมชาติ เพราะไม่เข้าใจข้อเท็จจริงว่าธรรมชาติแท้จริงแล้วเป็นอย่างไร ในที่สุด ก็คิดกันขึ้นว่าน่าจะมีเทวดาอยู่เบื้องหลัง แล้วมนุษย์ก็พากันกราบไหว้ประหลกๆ เทวดาจึงมีมากมายแล้วแต่ท้องถิ่น นักประวัติศาสตร์ศาสนาเรียกศาสนาแบบนี้ว่า 'พหุเทวนิยม' (Polytheism/Theistic Pluralism) ต่อมามนุษย์ก็พากันคิดว่าเทวดาน่าจะมีครอบครัว มีลูกมีเต้า มีบริวารคล้ายมนุษย์ ดังนั้น จึงน่าจะมีเทพสูงสุดเพียงองค์เดียว ที่เหลือเป็นเหล่าบริวาร ดังนั้น จึงมีการยกย่องเทพองค์ใดองค์หนึ่งขึ้นเป็นใหญ่สูงสุดในสากลจักรวาล อินเดียสมัยแรกเริ่มนั้น มีเรียกในคัมภีร์พระเวทว่า หิรัณยครณะ บ้าง ประชาบดีบ้าง ถือว่าเป็นเทพสูงสุด ผู้สร้างสากลจักรวาล เทพองค์อื่นๆ ก็ล้วนแต่อดวาทหรือแบ่งภาคไปจากเทพผู้ยิ่งใหญ่ในจักรวาลนี้ทั้งสิ้น การยกย่องเทพองค์ใดองค์หนึ่งนี้ นักประวัติศาสตร์ศาสนาเรียกกันว่า 'เอกเทวนิยม' (Monotheism) แนวคิดเรื่องเอกเทวนิยมจึงเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ และดูจะมีบออยู่ในแทบจะทุกส่วนของโลก แม้ว่าชื่อจะแตกต่างกันก็ตาม สำหรับอินเดีย นั้น เหตุผลส่วนหนึ่งที่นำไปสู่แนวคิดในด้านเอกเทวนิยมก็เพื่อให้สังคมอินเดียนั้นมีความเป็นปึกแผ่น คัมภีร์พระเวท กล่าวไว้ว่า เอกมุ สตุ วิปฺรา พฺหุธา วทฺหฺติ (RV 1.164.46) แปลว่า 'ความจริงมีเพียงหนึ่ง แต่บรรดาฤๅษีเรียกชื่อกันไปต่างๆ'

แต่ว่าอินเดียมีการพัฒนาไปอีกขั้น กล่าวคือมีการพัฒนาความเชื่อไปอีกระดับหนึ่ง เรียกว่า 'เอกนิยม' (Monism) หมายความว่าเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดในสากลจักรวาลที่เป็นตัวตนนั้นไม่มี มีแต่วิญญาณบริสุทธิ์ที่เป็นอมตะ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ซึ่งอินเดียสมัยโบราณเรียกว่า 'พรหมัน' หรือ 'ปรมาตมัน' พระองค์จะปรากฏเป็นตัวเป็นตนให้เห็นก็บางครั้งบางคราวเท่านั้น พุดง่าย ๆ ว่าตัวตนพระเจ้าผู้เป็นเจ้าสูงสุดในสากลจักรวาลนั้นไม่มี จะมีก็ต่อเมื่อต้องการปรากฏตัวให้เห็นด้วยวัตถุประสงค์บางอย่างเท่านั้น

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ทรงชี้ว่าความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสร้างโลกเป็นความเชื่อเหลวไหลของคนที่ไม่รู้ไม่เข้าใจธรรมชาติอย่างแท้จริง พัฒนามาจากความกลัวมาตั้งแต่เบื้องบรรพกาล ไม่มีคนตั้งศาสนาคนใดที่สอนเรื่องพหุเทวนิยม เอกเทวนิยมหรือเอกนิยมเข้าใจธรรมชาติอย่างแท้จริง เพราะคนเหล่านี้ยังมีกิเลสอยู่ วิธีที่จะมองให้เห็นธรรมชาติอันเป็นสัจจะ ทรงได้แนะนำมรรคมีองค์ 8 หรือสรุปย่อเป็นศีล, สมภาติและปัญญา ใครสามารถปฏิบัติในศีล สมภาติและปัญญาครบบริบูรณ์จะสามารถมองเห็นสัจจะหรือความจริงได้อย่างกระจ่างแจ้ง แล้วจะเข้าใจว่าโลกนี้ไม่มีเทพเจ้าสร้าง เทพเจ้ามิได้มาสร้างโลกนี้ ตรงกันข้าม มนุษย์ต่างหากที่เป็นคนสร้างทฤษฎีว่าพระเจ้าสร้างโลกแทน

ในพระไตรปิฎก (วิ.มหา.4/13/18) พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนว่า มชฺฐิมา ปฏิปทา...จกฺขุภรณิ ญฺณณภรณิ อุปสมาย อภิญญา ยสมุโภยาย สํวตฺตติ (แปลว่า ‘มรรคมืองค์ 8 ซึ่งเป็นทางสายกลาง ทำให้เกิดจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) ทำให้เกิดญาณ (ความเข้าใจธรรมชาติอย่างแจ่มแจ้ง) เป็นไปเพื่อสงบระงับ รุ้ยิ่งและเพื่อตรัสรู้’) ฉะนั้น ใครที่สงสัยว่า พระพุทธเจ้าตรัสไม่จริงก็ขอให้พยายามพิสูจน์ด้วยตนเองด้วยวิธีฝึกศีล สมาธิและปัญญาให้ครบบริบูรณ์ แล้วจะมองเห็นทุกอย่างด้วยตนเอง ผมเคยพบกับฝรั่ง ชาวอังกฤษหลายคน que เข้าใจพุทธพจน์บทนี้แล้วพยายามปฏิบัติตาม ปรากฏว่ายิ่งฝึกสมาธิ จิตใจก็ยิ่งต้องสงบ หลายคนพูดตรงกันว่าลำพังแค่ฝึกสมาธิได้ระดับที่ละเอียด ก็จะสามารถรับได้ว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นเป็นจริง เพราะมนุษย์จะสามารถควบคุมกิเลสตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเทววิซซสูตร (ที.สี.9/369/297-8) พระพุทธเจ้าเคยย้อนถามซึ่งสรุปได้ว่า ‘คนที่สอนว่าพระเจ้าสร้างโลกมีกี่คนที่เคยเห็นพระเจ้า?’ (ผู้ถามก็ตอบว่าไม่มีใครเคยเห็น) ‘ถ้าเขาไม่รู้ อาจารย์ของอาจารย์ของเขานับย้อนหลังไป ๗ ชั่วคนเคยเห็นหรือไม่?’ (ผู้ถามก็ตอบว่าไม่เคยเห็น) ‘ถ้าอาจารย์ของอาจารย์เขาไม่รู้ คนที่แต่งคัมภีร์พระเวทคนแรกสุดซึ่งเขียนคัมภีร์พระเวทแล้วเพียรสอนให้คนอื่น ๆ ท่องจำเพื่อนำไปสวดประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เคยเห็นหรือไม่?’ (ผู้ถามก็ตอบว่าไม่เคยเห็นเช่นกัน) พระพุทธเจ้าจึงสรุปทำนองว่าคำสอนที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกนั้นเป็นคำสอนที่สร้างขึ้นด้วยความไม่รู้จริงในธรรมชาติ เพราะแม้คนแต่งคัมภีร์ศาสนาให้คนอื่นเขาศึกษาอย่างไม่เคยเห็นตัวพระเจ้าผู้สร้างเลยด้วยซ้ำ เหมือนคนตาบอดแนะนำคนตาบอด (อนฺนุเวณิปรํปรสฺสตฺตา บุริโมปิ น ปสฺสติ มชฺฐิโมปิ น ปสฺสติ ปจฺฉิโมปิ น ปสฺสติ...) จึงเชื่อถือไม่ได้ อีกตอนหนึ่งในพระสูตรเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่าอุปมาเหมือนผู้คนบนโลก ไม่ว่าพราหมณ์หรือคนทั่ว ๆ ไป ต่างมองเห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เหมือนกัน ไม่มีใครเคยไปดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ แต่แล้ว วันดีคืนดี กลับมีพวกพราหมณ์บางกลุ่มพยายามวางทฤษฎีให้คนทำอย่างนั้นให้คนทำอย่างนี้เพื่อให้ได้ไปอยู่บนดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ สิ่งที่เขาสอนยอมใช้ไม่ได้ เพราะตัวเองไม่เคยไป แต่มาสอนให้ชาวบ้านเขาพยายามปฏิบัติตามคำแนะนำตัวเองว่าทำแล้วจะได้ไป

แม้กระทั่งในยุควิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเช่นปัจจุบันนี้ ความเชื่อเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกก็ยังคงเป็นสักแต่ความเชื่อ ยังไม่มีใครสามารถพิสูจน์และแนะนำได้ว่าทำอย่างไรจึงจะเห็นพระเจ้าผู้สร้างโลกได้ ยิ่งไปกว่านั้น ยิ่งวิทยาศาสตร์เจริญไปเพียงใดในยุโรป ความเชื่อเรื่องพระเจ้างก็ลดลงไปเพียงนั้น เพราะคนยุโรปส่วนใหญ่ไม่เชื่ออะไรที่พิสูจน์ไม่ได้ ถ้าเราไปประเทศยุโรป จะเห็นว่าโบสถ์หลายโบสถ์ปิดตัวลง เพราะไม่มีคนเข้า นอกจากนี้ ยังมีการแปรเอาโบสถ์ไปเปิดใช้เป็นร้านขายของชำ ฯลฯ อีกด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสังคมยุควิทยาศาสตร์ยากที่จะรับเอาแนวคิดพระเจ้าสร้างโลก ยิ่งวิทยาศาสตร์เจริญเพียงไร สวรรค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแต่สิ้นสะท้อนเพราะคนจะเลิกเชื่อตามแบบความเชื่อเดิมๆ ที่เคยมีมา

ยิ่งกว่านั้น วิทยาศาสตร์ในปัจจุบันสามารถสร้างเด็กในหลอดแก้วได้ สามารถทำโคลนนิ่งสัตว์ต่างๆ ได้ สามารถค้นพบทฤษฎีวิวัฒนาการได้ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้แปลว่า 1.ถ้ามนุษย์สามารถบางอย่างขึ้นมาแบบจำลองวิทยาศาสตร์ได้ ก็สามารถสร้างมนุษย์ให้เกิดขึ้นมาได้อย่างที่ธรรมชาติเป็น ยกตัวอย่างเช่น ปลุกข้าว หลังจากที่มีมองเห็นว่าข้าวมีการ

เจริญเติบโตขึ้นมาเมื่อมีปู่ มีอาหาร ฯลฯ มนุษย์ก็สามารถสร้างสิ่งแวดล้อมให้ชาวเกิดขึ้นมาได้ หรือเพาะพันธุ์ขึ้นมาได้ แสดงให้เห็นว่าไม่มีพระเจ้าเข้ามามีส่วนจัดการเลย เพียงแต่ธรรมชาติได้ประกอบกันเข้าได้สัดส่วนสมดุลกันพอดีแล้ว ชีวิตต้นข้าวใหม่ก็งอกเงยขึ้นมา 2.พระผู้เป็นเจ้าของหรือพระเจ้าผู้สร้างโลกไม่ได้เข้ามามีส่วนในการคิดค้นกรรมวิธีเหล่านั้นเลย เพราะกรรมวิธีสร้างเด็กในหลอดแก้วดี การทำโคลนนิ่งก็ดีเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์แบบค่อยเป็นค่อยไป ในเมื่อมนุษย์สามารถสร้างมนุษย์ด้วยกันได้ พระเจ้าก็ได้มีความหมายอีกต่อไป เคยมีคนแย้งว่าพระเจ้าเป็นคนดลบันดาลให้นักวิทยาศาสตร์เหล่านั้นคิดออกหรือทำได้ แต่ไม่มีนักวิทยาศาสตร์คนใดยอมรับครับ เพราะเขาต้องพากเพียรพยายามหลายปี นอกจากนั้น หลายคนทุ่มเทจนไม่มีเวลาร่างให้กับครอบครัว และถึงขั้นมีปัญหาครอบครัวแตกด้วย ทุกวันนี้ มีนักวิทยาศาสตร์หรือนักคิดของโลกหลายคนสนใจพระพุทธศาสนา เช่น ไอน์สไตน์, เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์, ฯลฯ เพราะมีคำสอนที่มีเหตุผลและสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาแพร่กระจายไปสู่ยุโรปอย่างรวดเร็วด้วย

ปัญหาก็คือเหตุใดคำสอนของศาสนาที่บอกว่าพระเจ้าสร้างโลกหรือประเภทเทวนิยมบางอย่างจึงสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์? คำถามนี้ตอบง่ายมาก เหตุผลก็คือบรรดานักวิชาการศาสนาหรือผู้แต่งคัมภีร์ศาสนาได้ใช้พยายามรวบรวมเอาความก้าวหน้าวิทยาการหรือองค์ความรู้ต่างๆ ที่ค้นพบในทางโลกมาผนวกใส่ในคำสอนศาสนาหรือนำมาประยุกต์เข้ากับคัมภีร์ศาสนาของตนในระหว่างแต่งคัมภีร์ด้วย โดยเฉพาะองค์ความรู้จากอารยธรรมกรีกและโรมันโบราณซึ่งมีภูมิปัญญามากมาย ที่หลายๆ ศาสนานำมาใช้ประโยชน์

คำถาม 4: ชาวพุทธบอกว่าโลกมีมาเองโดยธรรมชาติ แล้วใครสร้างธรรมชาติคะ? (ณัฐฐินี/จุฬาฯ)

คำตอบ: คำว่า 'ธรรมชาติ' (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า nature) ในภาษาไทยเป็นคำบาลีสันสกฤต ที่จริง ถ้าพูดถึงสรรพสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาล ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามธรรมชาติเป็นได้ทั้งสามสิ่งคือปฏิจจสัจจะ อิติยสิ่งและนปฏิจจสิ่ง (ภาษาบาลีใช้คำว่า ธมฺโม, ธมฺมชาติ, ธมฺมชาติ) ซึ่งมีความหมายเท่ากัน กล่าวคือ (ตามคานิยามของผม) 'ปรากฏการณ์ที่เป็นไปเองตามเหตุปัจจัยโดยไม่มีใครสร้าง' สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมชาติ สิ่งนั้นจะอยู่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่มีคนทำขึ้นหรือมีผู้สร้างขึ้น

ปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความยาวนานก่อนที่มนุษย์จะเกิดขึ้นบนโลกด้วยซ้ำ พอมนุษย์เกิดขึ้นมา มนุษย์ไม่เข้าใจที่มาที่ไปก็มาสร้างทฤษฎีว่าพระผู้เป็นเจ้าของหรือพระเจ้าเป็นคนสร้างปรากฏการณ์ธรรมชาติขึ้นมาเพราะเห็นว่าธรรมชาติมีความสลับซับซ้อน ทั้งที่จริงแล้ว ทฤษฎีนี้มนุษย์ตั้งกันขึ้นมาเอง โดยไม่เคยมีใครหรือมนุษย์คนไหนมีโอกาสได้เห็นพระเจ้าที่ตัวเองเชื่อว่าเป็นผู้สร้างด้วยซ้ำ นักวิทยาศาสตร์มองว่าความเชื่อที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกนี้เกิดจากความไม่รู้ในปรากฏการณ์ธรรมชาติ ก็ถ้าคนที่สร้างทฤษฎีว่าพระเจ้าสร้างโลกไม่เคยเห็นพระเจ้าผู้สร้างด้วยตนเอง แล้วคำแนะนำให้คนสมัยนี้ปฏิบัติตามจะเชื่อถือได้อย่างไรว่าจะนำพาให้ไปอยู่ร่วมกับพระผู้เป็นเจ้าของได้แท้จริง? มีใครเป็นประจักษ์พยาน? หรือสักแต่เป็นความเชื่อส่วนบุคคล? ถ้าเป็นความเชื่อส่วนบุคคลก็แปลว่าสักแต่เป็นความเชื่อ ยังไม่มีการพิสูจน์เพราะความเชื่อไม่แน่ว่าจะเป็นจริง และคนที่เชื่อก็ไม่เคยแสดงอ้างว่าจะพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างไรด้วย

เหตุใดมนุษย์จึงสร้างเทพเจ้าขึ้นมา? คำตอบก็คือเพราะความกลัว ศาสนาของมนุษย์ในสมัยแรกๆ เกิดมาจากความกลัว เมื่อมนุษย์มองเห็นฟ้าผ่า ฟ້าร้อง ไฟป่า น้ำไหลหลาก ฯลฯ มนุษย์ก็คิดว่าเกิดมาจากอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า ในที่สุด ก็เคารพไหว้ธรรมชาติเหล่านี้และพัฒนามาเป็นศาสนา ดังนั้น จึงมีเทพเจ้าประจำธรรมชาติมากมาย เช่น พระแม่มารดา, พระวรุณ, พระอินทร์, พระแม่ธรณี, สุรยเทพ, พระอัคนี ฯลฯ เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแล้วแต่แบ่งถึงธรรมชาติ ดังนั้น เทวดาในสมัยบรรพกาลจึงมีมากมายไปตามท้องที่ แม้จะเรียกชื่อแตกต่างกัน แต่ทว่าต้นกำเนิดมีคล้ายกัน ต่อมา เมื่อเห็นว่าเทวดามีมากมายแล้ว บางแห่งก็อ้างเทวดาของตนไปชมเทวดาองค์อื่นๆ คนโบราณก็ทักท้วงเอาว่า เทวดาก็คงคล้ายมนุษย์ทั่วไป กล่าวคือมีหัวหน้าหรือมีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด ในที่สุด ก็พยายามอธิบายว่าเทวดาผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด ผู้สร้างสากลจักรวาลมีเพียงพระองค์เดียว ที่เหลือก็อวดตารมาจากพระองค์ ในที่สุด ก็มีศาสนาประเภท เอกเทวนิยม (Monotheism) ขึ้นมา

ในคัมภีร์พระเวท บันทึกว่าอินเดียโบราณเชื่อว่าธรรมชาติบนโลกมีเทพเจ้าองค์หนึ่งธำรงรักษา เทพเจ้าองค์นั้นคือพระวรุณ พูดสั้นๆ ว่าพระวรุณเป็นผู้คุมกฎธรรมชาติ ซึ่งภาษาสันสกฤตในคัมภีร์พระเวทเรียกว่าฤๅษะ แต่พระพุทธรักษาอธิบายว่าธรรมชาติไม่มีใครสร้าง เป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือปัจจุสมุปบาท ธรรมชาติเหล่านี้ทั้งปวงเรียกว่าทุกซ์ เพราะมีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงในระหว่างเป็นอยู่และดับสลายไปในที่สุด พระพุทธรักษาเพียงแต่ทรงค้นพบเท่านั้น ธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งมีอยู่แล้วในธรรมชาติ พระองค์มิได้สร้างขึ้น ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก (อภิ.กถา. 37/1086/348) เรียกว่าธรรมนิยามหรือธรรมฐิติ พระตถาคตมาตรัสรู้แล้วนำธรรมที่ตรัสรู้มาตีแผ่ให้ประชาชนได้รับทราบ ไม่ว่าจะพระตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธรรมชาตินั้นก็ยังคงดำรงอยู่ในโลก ธรรมชาตินี้ว่านั่น เมื่อกล่าวโดยรวม พระอรชณกถาจารย์เรียก (สุมังคลวิลาสินี เล่ม 2/34) ว่านิยาม มีทั้งหมด 5 กล่าวคือ 1.อุตุนิยาม ความเป็นไปของธรรมชาติโดยเฉพาะ ฤๅษกาล ซึ่งขึ้นกับเหตุปัจจัยให้หนาว ร้อน ฝนตกชุก โดยไม่ได้มีใครมาควบคุม 2.พีชนิยาม การก่อกำเนิดของพืชพันธุ์ธัญญาหาร แมกไม้ต่างๆ บนโลก เป็นไปโดยมีกระบวนการเหตุปัจจัยให้เกิด 3.จิตนิยาม การทำงานของจิต แบ่งเป็นกุศล, อกุศลและอัพยากตะ สิ่งเหล่านี้ไม่มีใครสร้างเช่นกัน 4. กรรมนิยาม หมายถึงกฎของกรรม ซึ่งหมายถึงทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว 5.ธรรมนิยาม การเป็นไปโดยธรรมชาติ ขึ้นกับเหตุปัจจัย หรืออิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น

ธรรมชาติเหล่านี้ พระองค์ทรงค้นพบหลังจากได้บำเพ็ญศีล สมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์ ถ้าใครต้องการมองเห็นธรรมชาติเหล่านี้อย่างละเอียดดังที่พระองค์ได้ทรงมองเห็นก็ต้องพยายามรักษาศีล เจริญสมาธิและพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์ดังที่กล่าวข้างต้น ดังนั้น ถ้าใครมีนิสัยรักความจริงและต้องการความจริงก็ควรมาทดลองพิสูจน์ ไม่ใช่คิดกันมีให้ศาสนิกชนของตนเองศึกษา พระพุทธรักษาถ้าทำพิสูจน์ให้คนทุกคนลองปฏิบัติตาม ถ้าต้องการทดสอบว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสจริงหรือไม่ และควรที่มนุษย์สมัยใหม่จะลองพยายามปฏิบัติดูก่อนค่อยวิพากษ์วิจารณ์ว่าจริงหรือไม่จริง เพราะถ้าสิ่งที่พระพุทธรักษาตรัสไว้เป็นความจริง มนุษย์ก็จะรู้หนทางดับทุกข์ได้ชัดเจนขึ้น เพราะในข้อเท็จจริงแล้ว แม้พระพุทธรักษาจะทรงค้นพบแล้ว พระองค์ก็ไม่ได้อยู่ในฐานะให้ใครมาอ่อนวอน กราบไหว้บูชาแล้วช่วยให้พ้นทุกข์ได้ แต่มนุษย์ทุกคนต้องปฏิบัติเองเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยตนเอง ดังพุทธวจนะว่า **ตุมฺเหิ กิจฺจํ อาตปฺปิ อุกฺขา**

ตาโร ตถาคตา (ญ.สุต.25/30/51) แปลว่า 'การบำเพ็ญเพียรเป็นกิจที่พวกเธอทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลายเป็น
แต่เพียงผู้บอกทางให้เท่านั้น'